

İbn Kemal'in Şah İsmail'e Yönelik Tekfirinin Siyâsî Boyutları Üzerine*

Cafer Acar

Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / Assoc. Prof., Ankara Yıldırım
Beyazıt University

İslami İlimler Fakültesi/ Faculty of Islamic Sciences

caferacar58@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1818-5958

Öz

Şeyhülislam İbn Kemal, Osmanlı ilim, siyaset ve bürokrasi tarihinin önemli şahsiyetlerinden biridir. Osmanlının güçlü sultanlarından Yavuz Sultan Selim Han zamanında devlet yönetimine tesir edecek büyük roller üstlenmiş ve Kanunî döneminde şeyhülislamlık makamına kadar yükselmiştir. İlmî sahadaki başarılarını siyasî alana taşımayı başarmıştır. Özellikle Safevî tehdidine karşı görüşlerini yazılı, risâleler şeklinde hazırlamış olduğu ilmî metinlerle dile getirmiştir. Amacı toplumu bilgilendirmek olup bunda da başarılı olmuştur. Vefatı Kanunî döneminde şeyhülislamlık görevine devam ederken gerçekleşmiştir. Onun ölümü üzerine "İbn Kemal ile ilimler de irtihal etti" ibaresi kayıt düşülmüştür.

İbn Kemal'in *er-Risâle fi hali Şah İsmail ve etbâihi* adlı Arapça risâlesi ve ifade ettiği siyasî boyut bu makalenin temel konusudur. Osmanlı-Safevî gerginliği sürecinde Osmanlı topraklarında gizliden gizliye işgal hareketlerine girişen Şah İsmail ve taraftarları hakkında kaleme alınmıştır. Makalede bu metnin tercümesi ve orijinali üzerinden temel yaklaşımlar tespit edilmeye çalışılmıştır. İbn Kemal'in Safevî Şiîliği üzerine görüşleri fıkıh, kelim ve mezhepler tarihi bakımından ele alınmıştır. Tarih ve

---

* Bu makale, 13-14 Mayıs 2022 Tarihinde düzenlenen Uluslararası Kemalpaşazade (İbn Kemal) Sempozyumu'nda sunulan sözlü bildiriden genişletilerek üretilmiştir.

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Cafer Acar).

Geliş/Received: 27 Temmuz/July | **Kabul/Accepted:** 12 Eylül/September 2022 | **Yayın/Published:** 20 Eylül/September 2022

Atıf/Cite as: Cafer Acar, "İbn Kemal'in Şah İsmail'e Yönelik Tekfirinin Siyâsî Boyutları Üzerine = Ibn Kemal's Takfir to Shah Ismail on Political Dimensions", Danisname 5 (Eylül/September 2022), 105-131. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7090831>

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

siyaset açısından da değerlendirilmiş olmakla birlikte bu alana katkı sağlamak adına İbn Kemal'in bir ilim adamı sıfatıyla vermiş olduğu fetvanın siyâsî boyutları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Sonuçta siyâsî, sosyal ve askerî sahada şartları oluşmuş bir çatışmanın dinî yönden de meşruiyeti bu metinle tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, İbn Kemal, Şah İsmail, Safevîlik, Şîîlik.

Ibn Kemal's Takfir to Shah Ismail on Political Dimensions

Abstract

Sheikh al-Islam İbn Kemal is one of the important figures in the history of Ottoman science, politics and bureaucracy. During the reign of Yavuz Sultan Selim Khan, one of the powerful sultans of the Ottoman Empire, he assumed major roles that would affect politics and rose to the position of sheikh al-Islam during the reign of Kanuni. He succeeded in carrying his achievements in the scientific field to the political field. In particular, he expressed his views against the Safavid threat in texts that he prepared in the form of written treatises. Its purpose is to inform and guide the society. It has also been successful. His death took place during the reign of Kanuni while he was continuing his duty as sheikh al-Islam. Upon his death, the phrase "Sciences also died with Ibn Kemal" was recorded.

Ibn Kemal's Arabic treatise *er-Risale fi hali Shah İsmail ve etbaihi* and the political dimension it expresses are the main subject of this article. During the Ottoman-Safavid tension, it was written about Shah Ismail and his supporters, who secretly engaged in occupation movements in the Ottoman lands. In the article, basic approaches is tried to determine through the translation and original of this text. Ibn Kemal's views on Safavid Shiism are discussed in terms of fiqh, kalam and sects history. Although it has been evaluated in terms of history and politics, to contribute to this field, the political dimensions of the fatwa given by Ibn Kemal as a scholar is tried to be evaluated. As a result, the religious legitimacy of a conflict whose conditions were formed in the political, social and military fields was determined with this text.

Keywords: History of Islam, Ibn Kamal, Schah Ismail, Safawi, Shiite.

Summary

Sheikh al-Islam İbn Kemal is one of the important figures in the history of Ottoman science, politics and bureaucracy. During the reign of Yavuz Sultan Selim Khan, one of the powerful sultans of the Ottoman Empire, he played a major role in politics. He rose to the rank of sheikh al-Islam in the time of Kanuni. In addition to its place in science and bureaucracy, it has also shown great benefits in terms of state politics. He tried to inform the society with scientific texts that he prepared in the form of treatises, especially against the Safavid threat. It has been successful in this. He died while continuing his duty as sheikh al-Islam. Upon his death, the phrase "Sciences also passed away with Ibn Kemal" was recorded.

The Safavids are a state founded by Shah Ismail along the Ottoman border. The founders of the state are also the rulers of a sect. The strengthening of the sect paved the way for the evolution of its goals. This sect, which had a Sunni-Shafi' basis in the beginning, turned to politics. For this reason, Sheikh Haydar, the grandfather of Shah Ismail, was killed. Ismail, one of the three sons of Sheikh Haydar, was brought up in Gilan according to the principles of Shiism. When the conditions matured, he emerged

with a political role. He achieved some military success and established his state. He has made an effort to expand its borders. He declared twelve imams Shiism to be the official sect. He used this sect for his politics and forced the region to Shiite. Shiite propaganda has become state policy. Against this, the Ottoman Sultan Yavuz Sultan Selim decided to organize an expedition on Iran. The aim is to prevent expansionism against the Ottoman Empire. With the war, Iran has been removed from being a threat to a great extent. However, this problem is from the period of Kanuni it continued until the time of IV. Murad.

Although the events experienced are of a political nature, they are fed by religious issues. The distinction between Shiite and Sunni is remarkable in this regard. It should be remembered here that Iran, which is an ancient Seljuk region was Shiite by the force of the sword, while most of it was Sunni in character. The Ottoman state was built on a religious tradition. It is important that the actions of the state are in accordance with this religious tradition. Military issues are also within this framework. The Ottomans passed the stage of implementing their political decisions with the fatwas they took.

Shah Ismail, who became a threat to the Ottoman Empire, has supporters within the Ottoman Empire. A fatwa was taken against him for the expedition. Because there is a state that disregards the border security of the Ottoman state and has become a threat to its demographics. They almost started a de facto occupation. Accordingly, fatwas against the Savevi were issued. Mufti Hamza is one of them. The fatwa of this scholar has been included in various scientific studies as a full text. Again, Ali b. Abdulkerim, Sunguri Hasan b. Ömer, Molla Arap and Ebussuud have put forward similar views. However, the fatwas of Mufti Hamza and Ibn Kemal were made before Çaldıran. The common feature of these fatwas and opinions is that it was determined that the war against the Safavids, who exhibited aggressive and occupying policies against the Ottoman Empire, and harassing the state and society by supporting internal revolts, was legitimate and necessary. Ibn Kemal's fatwa against the Safavids was published in Arabic with all his fatwas. The name of the work is Mecnû'u'r-resai'l-alleme Ibn Kemal Pasha. Printed in eight volumes. In this voluminous work, dozens of topics and titles have been discussed and the fatwa, which is the subject of the article, is given in the 84th place with the title "Risâle fî ahvâli Shah İsmail ve Etbaihi". Ibn Kemal paved the way for Yavuz, who was trying to solve the problem of the Ottoman Empire, which seemed to be a mess with both its internal and external dimensions. He stated that this effort of his was legitimate and obligatory in terms of religion. It has relieved the society with this aspect and has been instrumental in increasing the support for the next expedition. It is possible to summarize the political issues that Ibn Kemal observed with this fatwa as follows: Preventing migration from Anatolia to Safavid geography. Preventing interference in Ottoman domestic politics. Frustration of riot incitements. Preventing the exploitation of the feelings of the society. Conservation of the Ottoman border geography. Protection of Ottoman spheres of influence. Maintaining the actual situation in the Shiite-Sunni rivalry - Preventing religious falsification.

Giriş

İbn Kemal, Osmanlı tarihinde Yükselme Döneminin İkinci Beyazıt, Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman gibi üç önemli sultanı görmüş sosyal, siyasî ve dinî sahada geniş etkiler bırakmış bir ilim adamı olarak temayüz etmiştir. Asıl adı Ahmed Şemseddin olup Kemal Paşazade ve İbn Kemal künyeleriyle meşhur ve maruftur. Bürokrasinin içinden bir aileye mensup olması münasebetiyle kendisi de askerîyeye girmiş daha sonra ilim camiasına iştirak etmiştir. Hatta II. Beyazıt döneminde bazı askerî seferlere katılmıştır. Ulema ve ümera farkını kavrayıp ilmin faziletine kani olduktan sonra ilimle iştigal etmeye karar veren İbn Kemal, bu alanda da haklı bir şöhretin sahibi olmuştur.¹

İbn Kemal, ilerleyen zaman içinde Kanûnî döneminde şeyhülislamlık makamını da hayatının bir bölümünde deruhte ettiğinden yüzlerce fetva vermiştir. Ancak bu çalışmada onun henüz resmi bir makama gelmeden önce Yavuz zamanında Şîilere ve hassaten Şah İsmail'e yönelik fetvası konu edilecektir. Konuyla ilgili çok sayıda araştırma olmakla birlikte özellikle fıkıh alanında yapılmış Ahmet İnanır'ın doktora çalışması² referans olarak kabul edilebilir.³ Bu çalışmada ise meselenin tarihî, siyasî boyutları irdelenmeye çalışılacaktır. Konu ile ilgili özellikle Selim-nâme diye bilinen kaynaklar önemli bilgiler sunmaktadır.⁴ Konunun günümüz değerlendirmeleri fıkıh, kelim ve mezhepler tarihi yönüyle yoğun şekilde çalışılmıştır. Meselenin tarihî boyutu ise bu çalışmalara göre daha azdır.

1. İbn Kemal Döneminde Osmanlı – Safevî İlişkileri

Tarihçilere göre Safevîlerin Şah İsmail tarafından kuruluşu miladi 1501 yılı kabul edilmektedir. Şah İsmail aynı zamanda şeyh olarak bir tarikatın başıdır. Kendisinden önceki silsilede, devletin adını aldığı Şeyh Safiyyüddin Sünnî-Şafiî bir tarikat iken onun vefatından sonra yerine oğlu Sadreddin ve ondan sonra da yine oğlu Hâce Ali geçmiştir. Babadan oğula intikal eden şeyhlik geleneği bu süreçte yerleşmiştir. Hâce Ali'nin Şîiliğe meyli olduğu kaydedilmiştir. Timur'un Ankara seferi dönüşünde onu ziyaret etmesi ve

¹ İrfan Gündüz, "Safevîler Devleti", içinde, *Safevîler Devleti* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2008), 35: 253.

² Ahmet İnanır, "Tokatlı Şeyhülislam İbn Kemal'in Osmanlı Hukukuna Katkıları ve Şia'ya Dair Fetvası", içinde *Tokat Sempozyumu*, c. 3 (Tokat, 2012), 301.

³ Ahmet İnanır, "İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslam Hukuku" (İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).

⁴ Mustafa Argunşah, "Türk Edebiyatında Selimnameler", *Turkish Studies Academic Journal* 4, sy 8 (2009): 31.

desteklemesi tarikatın etki alanını genişletmesine zemin hazırlamıştır. Hâce Ali'den sonra İbrahim ve ardından Şeyh Haydar posta oturmuştur. Şeyh Haydar, kızılbaşlık geleneğinin ve on iki köşeli başlığın mucididir. Aynı zamanda tarikatın siyasî hedeflere ulaşmasında kilit şahsiyettir. Bu durum coğrafyada ciddi bir rahatsızlık oluşturmuştur. Akkoyunluların Haydar'ı öldürmesiyle geriye kalan üç çocuğu İstahr Kalesi'ne hapsedilmişlerdir. Ali, İbrahim ve İsmail adlı bu üç çocuk, daha sonra Tebriz'e getirilmiş ve Ali posta oturmuştur. Ancak bu durum Akkoyunluları yine tedirgin edince öldürülmüştür. Bunun üzerine tarikat mensupları İsmail'i oradan kaçırıp Gilan'da Yahya el-Lahicî'ye emanet etmişlerdir. Koyu bir Şîî olan Yahya, İsmail'i Şîî bir eğitimden geçirmiştir. Akkoyunlu bünyesindeki çekişmeler devlette zaafı ortaya çıkarınca Şah adayı İsmail'in ortaya çıkması için de uygun bir zemin oluşmuştur. Anadolu'ya yönelen İsmail'in şah olduğu her yöne duyurulmuştur. Özellikle orta Anadolu'ya yönelik bir tehdit algısı Osmanlıyı çok sert tedbirler almaya sevk etmiştir. Böylece henüz bir siyasî hüviyete kavuşmamış bu yapıyla ilişkilerin de başladığı kabul edilebilir. Şah İsmail, Anadolu'da umduğunu bulamayınca Tebriz'e yönelmiştir. Şirvanşahlar ve Akkoyunlu güçlerine yönelik bir dizi galibiyet sonrasında Şah İsmail Tebriz'de tahta oturma fırsatını bulmuştur. İsnâ Aşeriyye olarak bilinen on iki imam Şiîliğini resmi mezhep ilan etmiştir. Şah İsmail artık genişleme politikalarına girişmiş ve Hazar kıyısına kadar sınırlarını ulaştırmıştı. Diyarbakır ve civarı da Safevîlere bağlanmıştı.⁵ Özbek hükümdarı Şeybanî Han öldürülerek başı Osmanlı Sultanı II. Beyazıt'a gönderilmiştir. Osmanlı bünyesinde yavaş yavaş isyanlar tahrik edilmeye başlamıştır. Bu bağlamda Nur Ali İsyanı ve Şahkulu İsyanları hatırlanmalıdır.⁶ Sonraki dönemlerde bu isyan geleneğinin uzantısı olarak Celali isyanlarına da işaret edilmelidir.⁷ Bu gelişmelerin Osmanlı'nın zor dönemler geçirdiği bir zaman diliminde Şehzade Cem olayı gibi bir hadisenin de yaşandığı süreçlerde ortaya çıkması Safevî siyasetinin gözettiği şartları oluşturmuştur.⁸

⁵ Gündüz, "Safevîler Devleti", 35: 451.

⁶ Halil İbrahim Bulut, "Osmanlı-Safevî Mücadelesinde Ulemanın Rolü: Kemal Paşazâde Örneği", *Dini Araştırmalar* 7, s. 21 (2005): 184.

⁷ Mücteba İlgürel, "Celali İsyanları", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993), 252-56; Ercan Gümüş, "16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Muhafız Nitelikli Hareketlerin Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserlerine Yansıması" (Ankara, Ankara Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 50.

⁸ Bulut, "Osmanlı-Safevî Mücadelesinde Ulemanın Rolü: Kemal Paşazâde Örneği", 184.

Sultan II. Beyazıt, Şah İsmail tahta çıkınca tebrik mektubu göndermiştir. Bu iyi niyet gösterisi zaaf olarak algılanmış olsa gerek Anadolu içlerine özel görevliler askerî heyetlerle gönderilmeye başlanmıştır. Diyarbakır'ın Safevî valisi ise Beyazıt sonrası hükümdar olan Yavuz'a hakaret dolu mektup yazmıştır. Safevîlerin bu yayılcı politikasının Osmanlıyı tehdit eden bir niteliğe bürünmesiyle birlikte sert tedbirler gündeme gelmiştir.⁹

Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim, Anadolu içlerindeki kimi Türkmenlerin Safevîler lehine bir girişimde bulunmamaları için gereken önlemleri aldıktan sonra İran üzerine bir sefer kararı almıştır. Bu sefer aynı zamanda bu makalenin konusu olan İbn Kemal'in fetvası çerçevesinde bir ivme kazanmıştır. Yavuz Sultan Selim Han bu seferle Safevîleri Anadolu için bir tehdit olmaktan çıkarmıştır. Ancak bu sefer Anadolu içinde Kızılbaşların devlet ve toplum nezdinde uzak bir konuma düşmelerine de sebebiyet vermiştir demek mümkündür. Bu durum sonraki dönemlerde Safevî gölgesindeki gelişmeleri etkilemiştir.

Osmanlı-Safevî ilişkilerinin bir çatışmaya ve savaşa evrilmesinin arka planında, Safevîlerin dikkat çekici bir şekilde Osmanlı coğrafyasına dönük, nihai olarak işgal şeklinde yorumlanabilecek yayılcı politikaları vardır. Fikrî ve dinî planda Osmanlı'nın Şîî dünyaya ve Safevî olgusuna bakışı bu yayılcı politikalar nedeniyle ilmi plandan siyâsî aşamaya geçerek kendini göstermiştir. Bu süreçlerden en fazla doğu ve güneydoğu bölgesinde meskûn insanlar etkilenmişlerdir.¹⁰ Bu yaşananlar yüz yıl boyunca devam eden mücadeleler silsilesini ifade etmektedir. Yavuz Sultan Selim'in göreve gelmesi ile açık bir niteliğe bürünen mücadele, Kanûnî ve IV. Murat dönemlerinde de devam etmiştir. Bu süreçler özellikle siyâsî nitelikli olmakla birlikte dinî bir boyuttan da beslenmektedir. Şîî ve Sünnî ayrımı bu minvalde dikkat çekicidir. Kadim bir Selçuklu coğrafyası olan İran'ın kahir ekseriyeti Sünnî karakterli iken kılıç zoruyla şîîleştirilmesi burada hatırlanmalıdır. Üstelik Osmanlıyı işgal planlarının başarıya ulaşması için dış unsurlardan özellikle de Venediklilerden yardım istenmiş ve topçu desteği talep edilmiştir.¹¹

Osmanlı sultanları içinde Yavuz, Safevî tehdidini bertaraf etmek için

⁹ Bulut, 182.

¹⁰ Abdurrahman Daş, "Şeyhülislâm Es'ad Efendi'nin İran (Erdebil) Seferine İştirâki İçin Kırım Hanına Yazdığı Fetvâ İçerikli Mektubun Siyasî Tarih Bakımından Tahlili", *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi* 9, sy 2 (Nisan 2011): 54.

¹¹ İnanır, "İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslam Hukuku", 35.

öncelikle stratejik madenlerin o bölgeye transferini engellemiştir.¹² Ardından da sosyolojik bakımdan hayli ortak noktalar olan bir devlete karşı stratejik olarak Osmanlı toplumunun meşruiyet bakımından hazırlanması aşamasına geçmiştir.¹³ Zira çok sayıda Osmanlı vatandaşı Safevî coğrafyasına dâîlerin propagandası nedeniyle göçmüştür.¹⁴ Osmanlı içinde Safevî destekçisi gruplar oluşmuş ve bunlar zaman zaman isyanlar çıkarmışlardır. Safevîler açıkça Anadolu'da Şiîlik propagandası ile işgal çabası içine girmişlerdir.¹⁵ Genel olarak Şiî geleneği İslam dâhilinde mütalaa edildiğinden böyle bir topluma karşı çıkmanın ve sefer düzenlemenin gerekliliğinin izahu gerekmektedir. İşte böyle bir zemin üzerinden ulemâ gelişen bu şartlar karşısında görüşlerini fetva formunda dile getirmişlerdir. İbn Kemal de bu meyanda fetva yayınlayanlardandır.

2. Osmanlıda Fetvaların Yeri ve Safevîlere Dair Fetvalar

Osmanlı Devleti, Müslüman kimliğini her daim önemseyen bir gelenek üzerine inşa edilmiştir. Bu sebeple devletin resmi olarak yaptığı işlerin meşruiyeti önemsenmiş ve ilim erbabından alınan fetvaların eşliğinde uygulamalar gerçekleştirilmiştir.¹⁶ Hassaten Müslüman kanının söz konusu olduğu yerlerde mutlaka meşruiyete dair fetva talep edilmiştir. Erken dönemden itibaren bu hep böyle olmuştur. II. Murat döneminde tam da Varna Seferi sırasında isyan eden Karamanoğlu İbrahim Bey hakkında harekete geçmek için Mısır alimlerinden fetva istenmiştir.¹⁷ Henüz Şeyhülislamlık makamının ihdas edilmediği bir zamanda dahi bu ihtiyaç hissedilmiştir. 1424 yılında bu müessesenin ihdası ile beş asır boyunca fetva kurumu olarak şeyhülislamlık önemli hizmetler ifa etmiştir.¹⁸ Makamın ihdasından sonra devlet idari işlerde bu kurumun verdiği fetvalara uygun davranmayı prensip olarak benimsemiştir.¹⁹ Fetva verme makamında olan kişilerin yaşanan ortamın sosyolojik ve psikolojik durumları karşısında zaman zaman tarihî

¹² Faruk Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, (Ankara: Selçuklu Tarih ve Medeniyet Enstitüsü Yayınları, 1976), 40.

¹³ Ahmet Uğur, *İbn Kemal* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1996), 70-74.

¹⁴ Hamidreza Mohammednejad, *Osmanlı-Safevî İlişkileri (1501-1576)*, (Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi, 2015), 227.

¹⁵ Bulut, "Osmanlı-Safevî Mücadelesinde Ulemanın Rolü: Kemal Paşazâde Örneği", 179.

¹⁶ Daş, "Şeyhülislâm Es'ad Efendi'nin İran (Erdebil) Seferine İştirâki İçin Kırım Hanına Yazdığı Fetvâ İçerikli Mektubun Siyasî Tarih Bakımından Tahlili", 56.

¹⁷ Cahit Baltacı, *İslam Medeniyeti Tarihi* (İstanbul, 2005), 85.

¹⁸ Mehmet İpşirli, "Şeyhulislam", içinde *Şeyhulislam* (İstanbul, 2010), 91-96.

¹⁹ Daş, "Şeyhülislâm Es'ad Efendi'nin İran (Erdebil) Seferine İştirâki İçin Kırım Hanına Yazdığı Fetvâ İçerikli Mektubun Siyasî Tarih Bakımından Tahlili", 56.

süreçte etkilendiği ve bu durumun fetvaları etkilediği yönünde örneklerden de bahsedilmektedir. Bu yönüyle idam edilen şeyhülislam örnekleri hatırlanabilir.²⁰

Osmanlı devletinin sınır güvenliğini hiçe sayan ve demografisi üzerinde bir tehdit haline dönüşüp adeta fiili işgal başlatan Safevîlere ve onların lideri Şah İsmail'e karşı da Osmanlı fetva geleneğine uygun şekilde, yapılacak askerî seferin meşru olduğunu ortaya koyan ilmi görüşler serdedilmiştir. Müftü Hamza bunlardan biridir. Bu alimin fetvası tam metin olarak çeşitli ilmi çalışmalarda yer almıştır.²¹ Yine Ali b. Abdülkerim, Sunguri Hasan b. Ömer, Molla Arap ve ilerleyen zamanlarda Ebussuud'un da benzer mahiyette görüşler ortaya koyduğu kaydedilmiştir.²² Ancak bu fetvalardan Müftü Hamza ve İbn Kemal'in fetvası Çaldıran öncesi olmuştur.²³ Bu fetva ve görüşlerin ortak özelliği, Osmanlıya karşı saldırgan ve işgalci politikalar sergileyen, iç isyanları destekleyerek devleti ve toplumu bezdiren bu siyâsî muhatap ile savaşmanın meşruiyeti hatta gerekliliğinin ortaya konulmasıdır.

3. İbn Kemal'in Safevîlere Dair Arapça Fetvası

İbn Kemal'e nispetle kaynaklarda yer alan Safevîlere yönelik fetva, Arapça olarak İbn Kemal'in hemen hemen bütün fetvalarının yer aldığı bir çalışma ile matbu hale getirilmiştir. *Mecmû'u'r-resâ'il-alleme İbn Kemal Paşa* adıyla sekiz cilt halinde basılmıştır.²⁴ Bu hacimli eserde onlarca konu ve başlık ele alınmış ve makalenin konusu olan fetva da 84. sırada "*Risâle fi ahvâli Şah İsmail ve Etbâihî*" başlığı ile verilmiştir. Muhakkik üç sayfalık bir mukaddime yazmış ve genel olarak kitap hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca bu Risâlenin yer ve isimlendirmesine dair hususları mütalaa etmiştir. Fetva metni ise takribi dört buçuk sayfa halinde tab' edilmiştir. Kimi müellifler bu fetvanın Türkçesi ile birlikte bir bütün olduğunu ve "Fetâvâ-ı Kemalpaşazâde der Hakk-ı

²⁰ Daş, 57.

²¹ Mohammednejad, "Osmanlı-Safevî İlişkileri (1501-1576)", 278; Mehmet Özkan, "Osmanlı Fakihi Sarıgürz (Sarigörez) Nûreddin Hamza'nın 'El-Murtazâ' Adlı Eserindeki İctihad ve Fetvalar Üzerine Bazı Tespit Ve Değerlendirmeler", 2021, 464; Dr Bilal Dedeyev, "Çaldıran Savaşına Kadar Osmanlı Safevi İlişkilerine Kısa Bir Bakış" 2 (2009): 131. Şehabeddin Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim 'in İran Seferi", *İÜFTED* 17, sy 22 (1968): 138.

²² Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim 'in İran Seferi", 139; Muhammet Özkan, "Fetvalar ve belgeler ışığında Osmanlıda Kızılbaşlık meselesi (16.-17. yüzyıllar)" (Niğde, Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 130.

²³ Özkan, "Fetvalar ve belgeler ışığında Osmanlıda Kızılbaşlık meselesi (16.-17. yüzyıllar)", 130.

²⁴ Halis Demir ve Kemal Çatılı, "İbn Kemal Üzerine Yapılan Çalışmalar", *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, sy 1 (2019): 151-78.

Kızılbaş" başlığı altında yer aldığını değerlendirmişlerdir.²⁵ Bazı araştırmacılar ise bu iki fetvanın ayrı olduğunu vurgulama adına Arapça ve Türkçe fetva şeklinde tanımlamışlardır.²⁶ Anlaşıldığı kadarıyla İbn Kemal'in bu konuyla ilgili fetvaları nasih ve değerlendiricilerin yorumuna göre beraber veya ayrı ayrı mütalaa edilmiştir.

Konu ile ilgili yapılmış çalışmalardan anlaşıldığı kadarıyla İbn Kemal'e nispetle Safevîler ve Şia hakkında Arapça ve Türkçe olmak üzere beş metin bulunmaktadır.²⁷ Bu metinler şu şekilde sıralanabilir:

- Risâle fi ikfârî'ş-Şia²⁸
- Risâle fi tekfîri'r-ravâfiz²⁹
- Risâle fi beyâni firakî'd-dâlle³⁰
- Risâle fi beyâni firakî'l-İslamiyyîn³¹
- Fetâvâ Kemal Paşa Der Hakkı Kızılbaş³²

İbn Kemal Arapça fetvasında, Safevîleri sapkın bir grup olarak tanımlayıp onlarla savaşılması gerektiğini ifade etmiştir. İbn Kemal'in bu fetvası genelde fıkıh açısından ön plana çıkabilecek deliller arasında kaybolmuş siyasî ve askerî temellere sahiptir. Bunun daha iyi anlaşılması için metnin tarih, siyaset ve askerî bakımdan analizine ihtiyaç vardır. Anlaşıldığı kadarıyla İbn Kemal, Safevîlerle bir savaşın yapılması için gerekli siyasî, askerî, sosyal ve dini yönden altyapısı oluşmuş bir zemin üzerinden değerlendirir ve böylece siyaseti güçlü bir konuma yükseltir. Konunun daha iyi anlaşılmasını temin etmek adına tahkikli olarak yayınlanmış metni ve muhakkikin mukaddimesini burada sunmayı tercih ediyoruz.

1.1. Arapça Fetva Metninin Muhakkik Mukaddimesi

Hamd Âlemlerin Rabbi olan Allah'a, Salat ve Selam onun emin olan elçisine, ehline ve ashabına olsun.

Bu, aslı itibariyle bir fetva olan İbn Kemal Paşa'ya ait bir risâledir. Elimizde olan nüshalarında tarih kaydı yoktur. Ancak anlaşıldığı kadarıyla İbn Kemal Paşa bu fetvayı Yavuz Sultan Selim Han'ın Osmanlı Devleti'nde göreve geldiği dönemde Edirne'de müderris iken hicri 918 yılında vermiştir.

²⁵ İnanır, "İbn Kemal'in Şia'ya Dair Fetvası", 301.

²⁶ Sayın Dalkıran, *İbn Kemal ve Düşünce Tarihimiz* (İstanbul: OSAV, 1997), 87.

²⁷ Bulut, "Osmanlı-Safevî Mücadelesinde Ulemanın Rolü: Kemal Paşazâde Örneği", 181.

²⁸ Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa Bölümü no: 621, 31a, 31b.

²⁹ Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü no: 4794 (43), 42b, 43a

³⁰ Süleymaniye Kütüphanesi Kılıç Ali Paşa Bölümü, no: 1028, 297a-298b.

³¹ Süleymaniye Kütüphanesi Laleli Bölümü, 114b, 116a.

³² Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, 3548, 45b, 47b.

Bu dönemde Sünnî Osmanlı devleti ile Şîî Safevî devleti arasında Şah İsmail'in Anadolu yönünde batıya doğru genişleme çabaları nedeniyle ihtilaf şiddetlenmişti. Anadolu'yu şîîleştirmeye çalışıyorlardı.

Memlükler ise Şam ve Mısır bölgesinde Sünnî olarak bulunuyorlardı. Ancak onlar bu durumu engellemeye ve genişlemeyi durdurma noktasında bekleneni yerine getiremiyordu.

Bu hadiselerden biri de Safevîlerin kendi mezheplerine mensup bazı grupları Osmanlıyı içeriden zayıflatmak için isyan yönünde harekete geçirmişlerdi. Bu durum karşısında Sultan Selim, devletin alimlerinden fetva istedi. Onlar da Safevîlerin kâfir olduklarını ifade edip öldürülmelerine dair fetva verdiler. Görünen odur ki bu hususta İbn Kemal Paşa'nın bu fetvası bütünüyle olmasa da büyük bir paya sahiptir.

Sultan Selim hemen süratle onlarla savaşmak için ordusunu harekete geçirip Doğu Anadolu Bölgesinde h. 920 yılında Safevîlerin hezimetini ve Şah İsmail'in kaçmasıyla neticelenen Çaldıran'da Safevî ordusu ile karşılaşmak için yola çıktı.

Bu fetvanın Sultan Selim üzerinde ne derece etkili olduğunu bilmiyoruz. Râfizîlerle kıtal konusunda bir teşvik unsuru muydu ki öyle olmasaydı onlarla savaşmazdı. Ya da o dönemde devlet nizamı içinde yerine getirilmesi gereken rutin bir işlem miydi? Ya da fetva olsun veya olmasın Sultan Selim böyle bir işi zaten yapacak mıydı?

Lakin şunu biliyoruz ki, Sultan Selim, bu aşamadan sonra İbn Kemal Paşa'yı kendine yakın tutmuştur. Onu Kazaskerlik makamına getirmiştir. Şam ve Mısır bölgesine Memlüklerle savaşta onu da yanında götürmüştür. Sultan Selim onu Safevîlerin emellerinin ortadan kaldırılması için tamamlayıcı bir unsur olarak görüyordu. Nitekim Halife unvanını aldığı h. 922 yılında Kahire'ye onunla girdi.

İbn Kemal'in fetva ve Şeyhülislamlık makamına gelmesi hususuna gelince bu durum h. 932 yılında Sultan Selim'in oğlu Kanûnî Sultan Süleyman zamanında gerçekleşmiştir. Bu da İbn Kemal Paşa'nın bu fetvasının şahsi bir fetva olduğunu açıklamaktadır. Dolayısıyla bu fetva, baştan sona bir şeyhülislam veya maruf usuller çerçevesinde bir müftî fetvası değildir.

Bu Risâlede, musannifin görüşünün ilmi bakımdan değerlendirilmesi hususuna gelince bu işin bir mukaddime yapılması uzun ve geniş bir iş olması nedeniyle mümkün değildir. Sadece okuyucu Molla Ali el-Kârî'nin "*Şemmü'l-avâriz fi zemmi'r-ravâfiz*" adlı eserine havale etmekle yetinmiş olalım. Zira orada musannifin verdiklerinden daha geniş açıklamalar ve izahlar

vardır. Çünkü bu konunun ayrıntılarına ve gizemli boyutlarına vakıf olmak için oraya müracaat zarureti vardır.

Bu fetva metninin tahkikinde üç nüsha esas alınmıştır. Ayasofya Nüshası elif ile Esad Efendi nüshası sin, Bartu Paşa nüshası ise vav ile rumuzlandırılmıştır.

Vav nüshasının başlığı şu şekilde gelmiştir:

(Bu eser) Meşhur Mevla vezir İbn Kemal Paşa'ya aittir. Bütün zamanlarda meşhur olduğundan açıklamaya ihtiyacı yoktur. Bütün memleketlerde ve beldelerde süvariler onun hatırlanmasıyla uçuşa geçer. Şah İsmail ve alçak ordusunu, melun tabilerini ve etrafında olanları kâfir ilan etmesiyle şöhret bulmuştur.

Vav nüshasında, Risâlenin başlığı ayrıca şu şekilde gelmiştir; *Mezkûr Mevla'ya ait Rafizilerin tekfirine dair Risâle.*

Sin nüshasına gelince onun başlığı; *Fetevâyî İbn Kemal Paşa Der Hak Kızılbaş'tır.* Bu başlık Farsçadır. Anlamı: İbn Kemal Paşa'nın Kızılbaşlar hakkındaki Fetvası. Kızılbaş kelimesi, Türkler arasında Şah İsmail ve tabiileri hakkında yaygın olarak kullanılan bir ifadedir. Zira onlar başlarına kırmızı bir sarık takarak kendilerinin diğerlerinden fark edilmesini sağlıyorlardı. Bugün de bu tabir kullanılmaya devam etmektedir.

Muhakkik

1.2. Arapça Fetva Metni

Hamd, aliyyü'l-azim ve kaviyyü'l-kerim olan Allah'a, Salat ve Selam doğru yolun göstericisi Hz. Muhammed ve onun sağlam yolu üzerine tabi olanlara olsun.

İslâm beldelerinde ve müminlerin yurtlarında bazı haberler gelmektedir ki, Şîlerden bir grup Sünnî Müslümanların beldelerinden bazılarında hâkimiyet kurmuş. Böylece batıl mezheplerini izhar ediyorlar. Halife Ebû Bekir'e, Halife Ömer'e, Halife Osman'a hakaret ediyorlar. Onların hilafetini inkâr ediyorlar. Şeriatı ve şeriat ehlini hakir görüyorlar ve müçtehit imamlara hakaret ediyorlar. Onların iddiasına göre, bu imamların gösterdikleri yollar, meşakkatten hali değildir. Onların iddiasına göre, reisleri Şah İsmail'in gösterdiği yol ise hem kolay hem de nihayet itibariyle daha faydalıdır.

Onlara göre, Şah'ın helal gördüğü helal, haram gördüğü de haramdır. Şah içkiyi helal saymaktadır. Dolayısıyla onlara göre içki helaldir.

Hasılı, onların küfrüne dair tevatüren bize aktarılanlar sayılamayacak kadar çoktur. Biz onların küfründen ve irtidadından şüphe içinde değiliz. Onların vatanları dârülharptir. İttifakla onların kadın ve erkekleriyle nikâh batıldır. Her birinden olacak çocukları kesinlik veled-i zinadır. Onların

kestikleri meytedir. Onların giydiği başlığı herhangi bir zaruret olmaksızın giyenlerin galiben küfründen korkulur. Zira bu küfür ve ilhat emaresidir.

Onların ahkâmı mürtedlerin ahkâmına göredir. Onlar bir beldeye hâkim olurlarsa orası dârülharp olur. Onların malları, kadınları ve çocukları Müslümanlar helal olur. Erkeklerinin ise öldürülmesi vacip olur. Şayet Müslüman olurlarsa diğer Müslümanlar gibi hür olurlar. Ancak zındık oldukları ortaya çıkarsa elbette öldürülmeleri gerekir.

Müslüman beldesinden herhangi bir kimse, onların diyarına iltihak etse Kadı, onun ölmüş olduğuna hükmetme yetkisi vardır. Malını mirasçılara taksim eder. Eşini de bir başkasıyla nikâhlayabilir.

Yine bilinmelidir ki, onlarla cihat etmek, onlarla savaşmaya gücü yeten bütün İslam ehli için farz-ı ayndır.

Onlarla ilgili yukarıda sayılan hükümleri doğrulayan şeri meselelerden bazılarını nakledeceğiz. Başarı Allah'tandır.

Bezzaziye'de şöyle denilmiştir: Sahih olan görüşe göre, Hz. Ebû Bekir'in hilafetini inkâr eden kâfir olur. Kim Hz. Ömer'in hilafetini inkâr ederse kâfir olur. Hz. Osman'ı tekfir ettiklerinden dolayı Haricilerin kafir olarak görülmesi gerekir.

116

Tatarhaniye'de şöyle denilmiştir: Kim Hz. Ebû Bekir'in hilafetini inkâr ederse sahih olan görüşe göre kâfirdir. Hz. Ömer'in hilafetini inkâr da böyledir. Bu en sahih görüştür. Şeyhayn'a sövmek küfürdür. Dese ki, ben İmam Ebû Hanife'nin mezhebinden beriyim veya İmam Şafii'nin mezhebinden beriyim, kâfir olur. İslam'da haramlığı malum olan içkinin haram olması gibi bir şeyi helal kılrsa o kâfirdir.

Gunye'de denilmiştir ki: bir ilim ile veya alim ile istihza küfürdür.

Bezzaziye'de denilmiştir ki, bunların ahkâmı mürtedlerin ahkâmıdır.

Muhtar şerhi İhtiyar'da denilmiştir ki, Mürtedler bir bölgede hâkimiyet kursalar, yurtları dârülharp olur ve malları ganimettir.

el-Kafî de denilmiştir ki: Mürtedlerle nikah ittifakla batıldır. Mürtedlere galip gelindiğinde Arap müşriklerinde olduğu gibi ya Müslüman olmaları ya da Kılıca razı olmaları beklenir. Malları ve kadınları Müslümanlar arasında taksim edilir. Doğrusu mallarının, evlatlarının ve kadınlarının taksim edilmesidir.

Bazı şer'î kitaplarda şöyle denilmiştir; kim irtidat eder ve dârülharbe iltihak ederse onunla hükmolunur. Kölesi ve ümmü veledi azad olur.

Sadruşşeria demiştir ki, Kâfirler Müslümanların sınırlarına saldırırlarsa onlarla cihad o bölgeye yakın olanlara ve gücü yetenlere farz-ı ayn olur.

Uzakta olanlar için ise şayet onlara haber ulaşır ve ihtiyaç söz konusu olursa onlara da farzı ayn olur. Aşama aşama yakınlığa göre doğuda ve batıda tüm Müslümanlara bu farzı ayn olur. Bu vazıh bir kelamdır.

Müslümanların sultanına Allah'ın şu emri gereği o kâfirlere karşı cihat etmek vacip olur. Tevbe 73: Ey peygamber! İnkârcılara ve münafıklara karşı cihat et, onlara sert davran; onların varacağı yer cehennemdir ve bu ne kötü bir sondur!

4. İbn Kemal'in Şah İsmail Fetvası ve Siyasî Boyutları

Osmanlı Devleti, Sünnî-Müslüman bir devlet karakterine sahiptir. Devletin tüm tasarruflarına İslam penceresinden bir meşruiyet tespiti yapılması devletin önemseydiği bir gelenek olarak görülmüştür. Bu gelenek kanun gücüne ve etkisine de sahiptir. Yani devlet adamları bu meşruiyeti göz ardı edemez. İlim adamlarının ve şeyhülislamın bu yöndeki fetvaları Devletin işleyişinde kolaylaştırıcı bir etkiye sahiptir demek mümkündür. Özellikle devlet içinde tehdit unsuru olarak görülen hedeflerin üzerine gidilmesi de dâhil olmak üzere dış politikada Müslüman karakterli siyasî yapılara yönelik kital kararlarının alınmasında bu fetvaların meşruiyet kaynağı haline dönüştüğü görülmektedir. Osmanlı devlet geleneğinde Müslüman toplumu ilgilendiren hemen her konuda dinen meşruiyet kaygısı göttükleri ve yaptıklarının doğruluğunu bu vesileyle teyit ettikleri görülmektedir. Bu durum sadece savaşlar için geçerli değildir. Örneğin bir bölgenin anlaşma yoluyla Müslüman olmayan toplumların idaresine bırakılması lüzumunda da söz konusu olmuştur. Örneğin Kırım ve civarının Ruslara bırakılmasında Şeyhülislamlık makamından böyle bir fetva alınmıştır. Bu durum bazen sultan aleyhine durumlarda bile söz konusu olabilmıştır. III. Selim'e karşı Yeniçerilerin Şeyhülislamdan fetva almaları da böyledir.³³ Benzer bilgiler devletin yönetim arşivi mahiyetindeki mühimme defterlerinde bulunabilir.³⁴

Fetva olgusu müftînin şahsi görüşünü ifade etmesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Bu hususun teknik boyutları çalışmamızın dışındadır. Lakin fetvadaki öznellik, fetva veren kişinin dünya görüşü ve içinde bulunduğu

³³ Daş, "Şeyhülislâm Es'ad Efendi'nin İran (Erdebil) Seferine İştirâki İçin Kırım Hanına Yazdığı Fetvâ İçerikli Mektubun Siyasî Tarih Bakımından Tahlili", 55.

³⁴ Mustafa Kılıç, "Osmanlı Tarih Araştırmalarında Mühimme Defterlerinin Yeri ve 107 Numaralı Mühimme Defteri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, sy 2 (2003): 242.M., 5/88, Safer 973; M., 7/705-723-725, R. Evvel 976; M., 27/392, 8 Zilkâde 983; M., 30/140, 23 Muharrem 987; M., 35/210-233, 2 Receb 986; M., 36/280, 27 R. Evvel 987; M., 71/163, 25 Rebiü'l-Evvel 1002

ahval ile yakından alakalı olduğu hatırdadır tutulmalıdır. İbn Kemal'in Safevîlere dönük değerlendirmeleri de bu veçheden ayrı bir önemdedir. Zira bir bölgeye ve devlete karşı duruşun gerekçeleri vardır.³⁵ İbn Kemal hem bir ilim adamı hem de bir devlet adamıdır. Fetvasından sonraki dönemlerde almış olduğu unvanlar olsa da Kazaskerlik ve Şeyhülislamlık makamları sosyal, siyasî ve askerî birçok sorumlulukları içeren hassas vazifelerdir. Bu nedenle onun fetvalarının devletin ve milletin dirliğine ve düzenine hanel getiren hususların bertaraf edilmesi üzerine kurulu olduğu fark edilebilir. Bu hususun onun ilmi ve siyasî hayatında temel husus olduğu konuyla ilgili yapılan çalışmalardan da anlaşılabilir.³⁶ İslamî-Sünnî gelenek Osmanlı devletinin adeta mayasında olduğu için bunun muhafazası aynı zamanda devletin muhafazası anlamına gelmekle eşdeğer görülmüştür. Zira bu yolun karşı yakasında Şîî gelenek vardır. Osmanlı'nın hemen yanı başında Safevî Devleti bu gelenek üzerinden bütün bir bölgeyi yönetmeyi ve işgali temel siyaset olarak gütmektedir. Buna binaen olsa gerek yakın bir tehdit olarak Safevîlere karşı savaşmak başkalarıyla kıtal etmekten daha elzem ve daha kıymetlidir.³⁷ Bu durum bir yönüyle haricilerle olan mücadeleye ve Hz. Ebû Bekir dönemindeki ridde mücadelelerine benzetilmiştir.

Hem Yavuz Sultan Selim hem de etrafında bulunan alimler özellikle de İbn Kemal, Osmanlı için Şah İsmail liderliğindeki Safevîlerin nasıl bir tehdit olduğunu anlamış ve tehdidi bertaraf etmek için fetvasını yayınlayıp toplumu motive etmiştir. Hatta onun Şia'ya dair eleştirilerinde en sert tavrı Râfizîler diye de tanımlanan Safevî geleneğine yönelik olarak yapmış ve³⁸ bunda da başarılı olmuştur. Bu çabasıyla Yavuz'un cihat kararı almasına yardımcı olmuştur. Devlet içindeki muhalefeti susturmayı başarmıştır. İbn Kemal Safevîlere karşı yapılacak savaşın bir cihat olduğunu ve hükümlerin de cihat hükümleri çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini mütalaa etmiştir.³⁹

İbn Kemal'in söz konusu fetvası aynı zamanda din siyaset ayrılmazlığı bakımından önemli bir veri olarak görülmelidir. Zira siyasetin meşruiyetini dini bakış teyit etmektedir. Dinen meşru olan bir siyasî karar hem toplum

³⁵ Süleyman Hayri Bolay, "İbn Kemal'in Tarihe Bakışı", içinde *Şeyhülislam İbn Kemal Sempozyumu: Tebliğler ve Tartışmalar*, Haz. S. Hayri Bolay, Bahaeddin Yediıldız, Mustafa Sait Yazıcıoğlu (Tokat: Türkiye Diyanet Vakfı, 1985), 246.

³⁶ Bulut, "Osmanlı-Safevî Mücadelesinde Ulemanın Rolü: Kemal Paşazâde Örneği", 187.

³⁷ Dalkıran, *İbn Kemal ve Düşünce Tarihimiz*, 27.

³⁸ Ali Öge, "Şeyhu'l-İslam İbn Kemal'in Sünnilik Anlayışı" (Basılmamış Doktora Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi, 2010), 257.

³⁹ Bulut, "Osmanlı-Safevî Mücadelesinde Ulemanın Rolü: Kemal Paşazâde Örneği", 182.

nezdinde hem de icracılar nezdinde sorumluluk paylaşımına vesile olmaktadır.

Safevî devletinin Osmanlı coğrafyasına dönük propaganda faaliyetleri ve her ne kadar siyaseten Osmanlı sultanları ile iyi ilişkiler geliştirilmiş olduğu görüntüsü verse de bir tehdit olarak algılandığı aşikârdır. Ancak buna dönük yapılacak karşı hareketin stratejisi belirlenmek durumundadır. Siyasî ve askerî sahada cereyan edecek bu hususların aynı zamanda kamuoyu ve sosyolojik bakımdan olgunlaştırılması gerekmektedir. Osmanlı açısından Şah İsmail ile çatışmanın meşru zemini siyaseten ve askerî olarak zaten oluşmuştu. Zira Şah İsmail, Osmanlıyı hedefe koyduğundan gerek Memluklerle gerekse Avrupalılarla Osmanlıya karşı iş birliği teklifleri götürdüğü kaydedilmiştir. Bu durumun topluma anlatılması bir yönüyle İbn Kemal gibi alimlere kalmıştı. Zira Şah İsmail ve Safevîler Şîî geleneğini bir siyasî güç haline dönüştürmüşlerdir.

İbn Kemal, fetvasında ortaya koyduğu siyasî ve askerî vizyonu fıkıh ile örgülemiş ve Osmanlının İran'a yönelik bir sefer yapmasındaki gerekliliği Osmanlı Tarihine dair yazdığı kitapta daha belirgin bir şekilde ortaya koymuştur. Bu çalışmasında Şîî muhatapların kâfirlerle bir tutulmadığı da metinden anlaşılabilir. Bunun için iki referans kullanmaktadır. Biri Hz. Ebû Bekir döneminde ortaya çıkan ridde hadiseleri diğeri ise Hz. Ali dönemindeki harici isyanlarıdır. Bu iki örnekten hareketle onlarla kıtalin daha önemli olduğunu zira fesadın ortadan kaldırılması gerektiği tespitini yapar.⁴⁰

İbn Kemal, vermiş olduğu fetva ile öncelikle coğrafyadaki mezhep farklılığının bir kriz haline dönüştürüldüğü Safevî Devletinin Osmanlının birliğini ve dirliğini bozmasına mâni olmak gibi bir siyasî hedefi merkeze almıştır. Bu aynı zamanda Osmanlının da temel hedefidir. Bunu sonraki zamanlarda Şîî-Sünnî birlikteliğini sağlamak için önemli çabalara imza atan Nadir Şah'ın talepleri karşısında memnuniyet duymakla birlikte devlet ve toplum için bir tehdit oluşturmadıkça farklılıkları sorun edinmeyen Osmanlı politikası gereği devletin meseleyle fazla ilgilenmemesi de gösterir.⁴¹ İbn Kemal'in Şah İsmail ve tebaasına yönelik ortaya koyduğu tavrın dini boyutları müzakere edilebilir çok sayıda unsuru yerinde olmakla birlikte siyasî boyutu daha belirgindir. Temel kaygı iç barıştır.

⁴⁰ İnanır, "İbn Kemal'in Şia'ya Dair Fetvası", 304.

⁴¹ Mehmet Çelenk, "Safevîler Döneminin Şîî-Sünnî İlişkileri Üzerindeki Etkisi", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* 6, sy 2 (2013): 80.

Kemalpaşazâde, verdiği fetva ile İran'a yapılan seferin dinî ve hukukî gerekçelerini hazırlayarak bu savaşa rıza göstermeyip çekimser kalan devlet adamlarına karşı padişahı güçlendirmiştir. Sonraki dönemlerde bu tavrını muhafaza etmiştir. Kanûnî Sultan Süleyman zamanında da hükümdarı Safevîler'e karşı mücadeleye teşvik etmiş, padişahın Şah Tahmasb'a gönderdiği mektupları bizzat kaleme almıştır.

İbn Kemal'in bu fetva ile gözetdiği siyasî hususları şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Anadolu'dan Safevî coğrafyasına göçün engellenmesi
- Osmanlı iç siyasetine müdahalenin engellenmesi
- İsyân tahriklerinin boşa çıkarılması
- Toplumun duygularının sömürülmesine engel olunması
- Osmanlı sınır coğrafyasının muhafazası
- Osmanlı nüfuz alanlarının muhafazası
- Şîi-Sünnî rekabetinde fiili durumun muhafazası
- Dinî tahrifatın önüne geçilmesi

Sonuç

Osmanlı Devleti için İslam, Sünnî karakteriyle devletin temel unsurlarından biridir. Devlet tüm iş ve işleyişlerini bu temel değerlerden aldığı meşruiyetle uygulamaya koyma özenine sahiptir. Kuruluş döneminden yıkılış sürecine kadar bu husus işlevsellik mahiyeti değişse de böyle olmuştur.

Osmanlı tarihinde ulemâ her daim önemli bir yere sahiptir. Devletin meşruiyet kaygısını gideren insanlar alimlerdir. İbn Kemal işte bu geleneğin en dikkat çekici örneklerinden biridir. Kuruluşundan itibaren özellikle batıya ve Müslüman olmayan dünyaya karşı odaklanmış bir cihan devleti en güçlü dönemlerinden birinde doğudan kaynaklanan ve devletin varlığını ciddi bir tehditle karşı karşıya bırakan Safevîlere karşı yayınladığı Arapça ve Türkçe fetvalarla Yavuz Sultan Selim'in harekât yapmasının meşruiyetini ve gerekliliğini ortaya koymuştur.

İbn Kemal, devletin içte ve dışta çok zor şartlar içinde bulunduğu bir dönemde bu fetvayı vererek sultanın elini güçlendirmiştir. Toplumun karşı karşıya olduğu problemin dini, sosyal ve siyasî bakımdan büyüklüğünü ortaya koymuştur. Bu fetva diğer ulemayı da muhtemelen cesaretlendirmiş ve sonraki örneklere model olmuştur. Konuyla ilgili fetvalar olduğu gibi Risâleler de kaleme alınmıştır. Tüm bu süreçler siyaseten Osmanlının karşı karşıya geldiği Safevî tehdidi ile ilgilidir.

İbn Kemal, verdiği bu fetvada meselenin dinî boyutunu vurgulamış olmakla birlikte özellikle Osmanlı tarihine dair kitabında verdiği örneklerde

Hız. Ebû Bekir dönemi ridde hadiselerine işaret etmiş olması meselenin dinî boyutu yanında siyasî ve sosyal yönlerine işaret ettiği sonucuna ulaşmak mümkündür. Osmanlı Safevî tehdidiyle karşı karşıya kalmamış olsaydı, devletin Şîî ve Râfizî eğilimlere dair herhangi bir görüş serdetmesinin ve ulemanın da aleni olarak bu konuları tartışmasının bu derece gündeme gelmesi söz konusu olmayabilirdi.

Kaynakça

- Argunşah, Mustafa. "Türk Edebiyatında Selimnameler". *Turkish Studies Academic Journal* 4, sy 8 (2009): 31-47.
- Baltacı, Cahit. *İslam Medeniyeti Tarihi*. İstanbul, 2005.
- Bolay, Süleyman Hayri. "İbn Kemal'in Tarihe Bakışı". İçinde *Şeyhülislâm İbn Kemal Sempozyumu: Tebliğler ve Tartışmalar*, Haz. S. Hayri Bolay, Bahaeddin Yediyıldız, Mustafa Sait Yazıcıoğlu. Tokat: Türkiye Diyanet Vakfı, 1985.
- Bulut, Halil İbrahim. "Osmanlı-Safevî Mücadelesinde Ulemanın Rolü: Kemal Paşazâde Örneği". *Dini Araştırmalar* 7, sy 21 (2005): 179-96.
- Çelenk, Mehmet. "Safevîler Döneminin Şîî-Sünnî İlişkileri Üzerindeki Etkisi". *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* 6, sy 2 (2013): 63-85.
- Dalkıran, Sayın. *İbn Kemal ve Düşünce Tarihimiz*. 1 c. İstanbul: OSAV, 1997.
- Daş, Abdurrahman. "Şeyhülislâm Es'ad Efendi'nin İran (Erdebil) Seferine İştirâki İçin Kırım Hanına Yazdığı Fetvâ İçerikli Mektubun Siyasî Tarih Bakımından Tahlili". *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi* 9, sy 2 (Nisan 2011): 54-63.
- Dedeyev, Dr Bilal. "Çaldıran Savaşına Kadar Osmanlı Safevi İlişkilerine Kısa Bir Bakış" 2 (2009): 10.
- Demir, Halis, ve Kemal Çatılı. "İbn Kemal Üzerine Yapılan Çalışmalar". *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, sy 1 (2019): 151-78.
- Gümüş, Ercan. "16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Muhalif Nitelikli Hareketlerin Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserlerine Yansıması". Ankara Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Gündüz, İrfan. "Safevîler Devleti". İçinde, *Safevîler Devleti*, 35:451-57. İstanbul: Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2008.
- İlgürel, Mücteba. "Celâlî İsyancıları". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 7:252-56. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.
- İnanır, Ahmet. "İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslam Hukuku". İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- — —. "Tokatlı Şeyhülislam İbn Kemal'in Osmanlı Hukukuna Katkıları ve Şia'ya Dair Fetvası". İçinde *Tokat Sempozyumu*, C. 3. Tokat, 2012.
- İpşirli, Mehmet. "Şeyhülislam". İçinde *Şeyhülislam*, 39:91-96. İstanbul, 2010.
- Kılıç, Mustafa. "Osmanlı Tarih Araştırmalarında Mühimme Defterlerinin Yeri

Acar, İbn Kemal'in Şah İsmail'e Yönelik Tekfirinin Siyâsî Boyutları Üzerine

ve 107 Numaralı Mühimme Defteri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, sy 2 (2003): 249-60.

Mohammednejad, Hamidreza. "Osmanlı-Safevî İlişkileri (1501-1576)". Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2015.

Öge, Ali. "Şeyhu'l-İslam İbn Kemal'in Sünnilik Anlayışı". Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2010.

Özkan, Mehmet. "Osmanlı Fakihi Sarıgürz (Sarıgörez) Nûreddin Hamza'nın 'El-Murtazâ' Adlı Eserindeki İctihad ve Fetvalar Üzerine Bazı Tespit Ve Değerlendirmeler", 2021, 34.

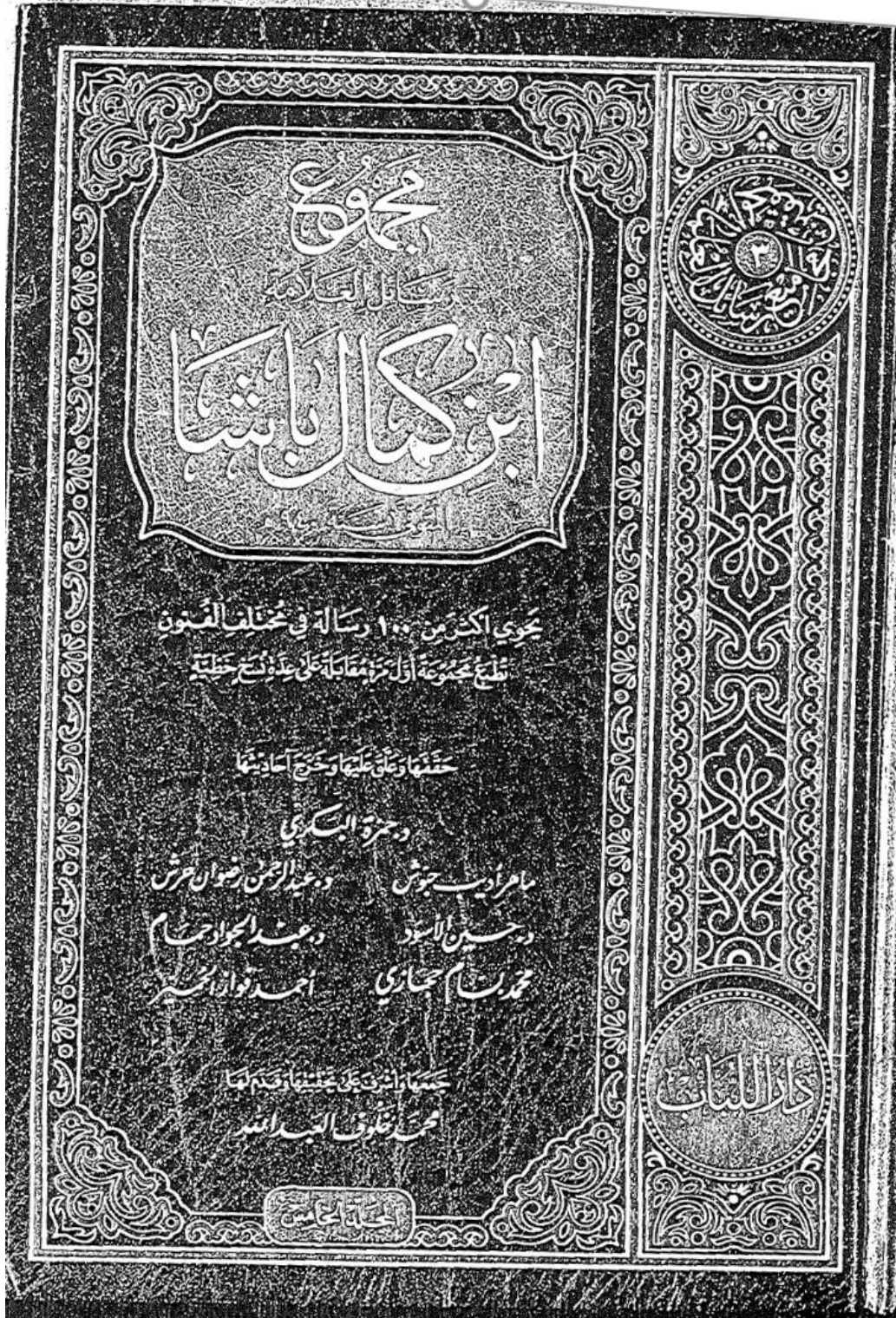
Özkan, Muhammet. "Fetvalar ve belgeler ışığında Osmanlıda Kızılbaşlık meselesi (16.-17. yüzyıllar)". Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

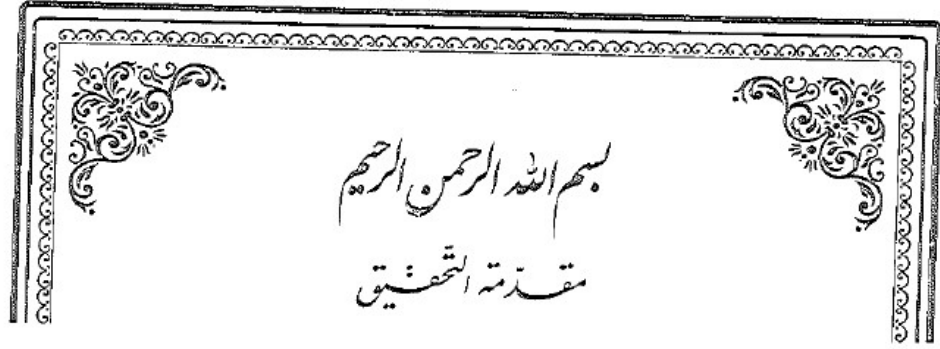
Sümer, Faruk. *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*,. Ankara: Selçuklu Tarih ve Medeniyet Enstitüsü Yayınları, 1976.

Tekindağ, Şehabeddin. "Yeni Kaynak ve Yesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim 'in İran Seferi". *İÜEFTE* 17, sy 22 (1968): 53-55.

Uğur, Ahmet. *İbn Kemal*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1996.

EK: 1. Fetvanın Arapça Orijinal Metni

الحمد لله رب العالمين، والصلاة والسلام على رسوله الأمين، وعلى آله وصحبه أجمعين.

وبعد:

فهذه رسالة - هي في حقيقتها فتوى - للعلامة ابن كمال باشا، لم تُورَّخ فيما بين أيدينا من نُسخها، إلا أن الظاهر أنه أفتى بها سنة (٩١٨هـ)، حيثُ كان مُدرِّساً في بعض المدارس في أدرنه، وهي السُّنة التي تولى فيها السلطان سليم الأول (ياووز سليم) السُّلطنة العثمانية، في وقتٍ كان الخلافُ بين الدولة العثمانية السُّنية والدولة الصِّفوية الشيعية قد احتدم، حيثُ كانت الأخيرة تُتوسَّع غرباً تحت حكم الشاه إسماعيل باتجاه الأناضول، وتعملُ على تشييع أهلها، وكانت الدولة المملوكية في الشام ومصر - وهي سُنِّيَّة كذلك - لا تُحقِّق ما يُؤمِّلُ منها في الحدِّ من هذا التوسُّع أو إيقافه.

وكان من هذه الأحداث أن حرَّكت الدولة الصِّفوية جماعاتٍ ممَّن يتسبون إلى مذهبهم في الأناضول للتمرد على الدولة العثمانية من الداخل لإضعافها، فاستفتى السلطان سليم علماء دولته في أمرهم، فأفتوه بكفرهم وقتلهم، ويبدو أن فتوى ابن كمال باشا كان لها حظٌ كبيرٌ - إن لم يكن الحظُّ الأكبر - في ذلك.

فما كان من السُّلطان سليم إلا أن سارع إلى تحريك جيشه لِقِتالِهِمْ، لِيَتَفَرَّغَ بعد ذلك إلى التَّوَجُّه لِمُلاقاة جيش الدولة الصَّفَوِيَّة نَفْسِه في معركة جالديران شرق الأناضول سنة (٩٢٠هـ)، التي انتهت بهزيمة الدولة الصَّفَوِيَّة وفرار الشاه إسماعيل.

ولا تُدري بالضَّبْط ما مدى تأثير هذه الفتوى على السلطان سليم، أكانت مُحَفِّزاً له على قتال الرافضة، بحيث لو لم تكن لَمَّا قَاتَلَهُمْ؟ أم كانت مُجَرِّدَ أمرٍ روتيني لا بُدَّ من تحصيله في نظام الدولة حينذاك، أما قرارُ قِتالِهِمْ فقد كان السُّلطان سليم مُتَّخِذاً لوبها أو بدونها؟

لكنَّ الذي نعلمُه أنَّ السلطان سليماً قَرَّبَ ابنَ كمال باشا منه بعد ذلك، وولَّاه قضاء العسكر، وسار معه إلى الشام ومصر في قتالِهِ لِلدولة المَمْلوكِيَّة - وهو ما كان يراه السلطان سليم مُكَمِّلاً ضرورياً لِمَا قام به من ردِّ أَطماع الدولة الصَّفَوِيَّة، ودخل معه إلى القاهرة سنة (٩٢٢هـ)، حيثُ نال السلطان سليم لقبَ الخلافة.

أما تولِّي ابن كمال باشا للإفتاء أو مَشِيخة الإسلام فكانت سنة (٩٣٢هـ) في عَهْدِ السُّلطانِ سليمان القانوني ابن السُّلطان سليم، وهذا ما يُفسَّرُ أنَّ هذه الفتوى جاءت فتوى بصيغة الفتوى الشخصية من ابن كمال باشا، لا بصيغة فتوى شيخ الإسلام أو المفتي التي كانت لها صورتها معهودة وصيغتها المُتعارَفُ عليها في بدايتها ونهايتها.

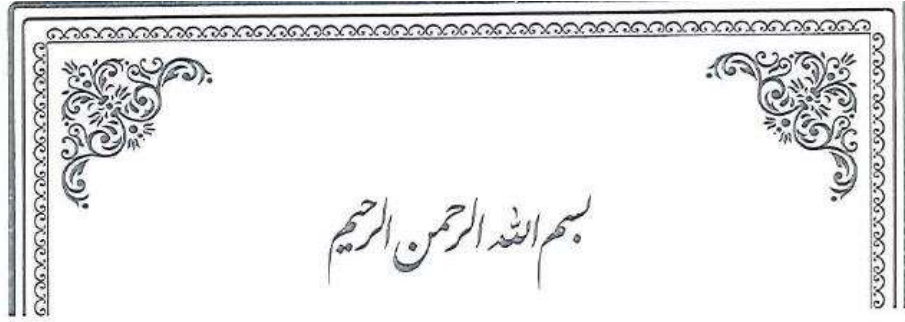
أما ما يَتعلَّقُ بتقويم رأي المُصنِّف في هذه الرسالة عِلْمياً فأمرٌ يطول، ولا تَتسعُّ له هذه المُقدِّمة، إلا أننا نكتفي بإحالة القارئ الكريم إلى رسالة العلامة المَلأ علي القاري المُسمَّاة بـ «سَمَّ العوارض في ذم الروافض»، فقد كان فيها أكثرَ تفصيلاً وأوسعَ بياناً من المُصنِّف في هذه الرسالة، بحيث ينبغي لزاماً الرجوعُ إليها في لَمَّ شَعَثِ هذا الموضوع، والاطِّلاع على بعض خوافيه.

وقد اعتمدنا في تحقيق هذه الرسالة على ثلاث نُسَخٍ خطية، وهي: نسخة أيا صوفيا ورَمُزُها (أ)، ونسخة أسعد أفندي ورَمُزُها (س)، ونسخة برتو باشا ورَمُزُها (و).

وجاء عنوانها في النسخة (و): «رسالة للمولى الشهير، بابن كمال الوزير، المُسْتَغْنِي عن البيان، لكونه مشتهراً في الأزمان، حتى طار بذكره الرُّكبان، في جميع الأقطار والعُمران، في إكفار شاه إسماعيل وجنوده المَحْذُولِينَ، وأتباعِهِ وأشْياعِهِ المَلْعُونِينَ، إلى يوم الدين»، وجاء في (و): «رسالة في إكفار الرافضة للمولى المذكور»، وفي (س): «فتاوي كمال باشا زادة دَرِّ حَقِّ قِرْلُ باش»، وهو بالفارسية، ومعناه: فتوى ابن كمال باشا في حَقِّ الـ (قِرْلُ باش)، والقِرْلُ باش، أي: الرأس الأحمر، تعبيرٌ شاع إطلاقه بين الأتراك على الرافضة من أتباع الشاه إسماعيل، حيثُ كان يلبسون عمامةً حمراءَ مُمَيِّزةً لهم عن غيرهم، وما زال هذا الاستعمال جارياً بين الأتراك إلى اليوم.

المُحَقِّق

***

الحمدُ لله العليُّ العظيم، القويُّ الكريم، والصَّلَاةُ على مُحَمَّدٍ الهادي إلى صراطِ
مُسْتَقِيم، وعلى الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي الدِّينِ الْقَوِيم.
وبعدُ:

فقد تواترت الأخبار، وتوافرت الآثار، في بلادِ المُسْلِمِينَ، وديارِ الْمُؤْمِنِينَ^(١)،
أن طائفةً من الشيعة قد غلبوا على بلادٍ كثيرة^(٢) من بلادِ السُّنِّيِّين، حتَّى أظهروا
مذاهبهم الباطلة، فأظهروا^(٣) سبَّ الإمام أبي بكرٍ والإمام عُمَرَ والإمام عثمانَ
رضوانَ الله تعالى عليهم أجمعين، وأنهم كانوا يُنكروْنَ خلافةَ هؤلاء الخلفاءِ
الراشدين، والأئمةِ المهديين، وكانوا^(٤) يَسْتَحِقُّونَ الشريعةَ وأهلها، وَيُسَبُّونَ الأئمةَ
المُجتهدِينَ، زَعَمًا منهم بأن سُلوكِ مذاهبِ هؤلاء المُجتهدِينَ لا يخلو عن مَشَقَّةٍ،
بخلافِ سُلوكِ طريقِ رأسهم ورئيسهم الذي سَمَّوه بشاهِ إسماعيل، فإنهم يزعمون
أن سُلوكِ طريقِهِ في غايةِ السُّهولةِ ونهايةِ المنفعةِ، ويزعمون أن ما أحلَّهُ شاهُ فهو
حلال، وما حرَّمَهُ فهو حرام، وقد أحلَّ شاهُ الخمرَ، فيكونُ الخمرُ حلالاً.

(١) سقط من (أ): «في بلاد المؤمنين».

(٢) في (س): «على كثير».

(٣) في (و): «فأبرزوا».

(٤) من قوله: «ينكرون خلافة» إلى هنا، سقط من (أ).

وبالجُملة، إنَّ أنواعَ كُفْرِهِم المنقولةَ إلينا بالتواتر ممَّا لا يُعدُّ ولا يُحصى، فنحنُ لا نُشكُّ في كُفْرِهِم وارتدادِهِم، وأنَّ دارَهُم دارُ حَرْبٍ، وأنَّ نكاحَ ذكورِهِم وإنائِهِم باطلٌ بالاتفاق، فكلُّ واحدٍ من أولادِهِم يصيرُ ولَدَ الرِّزَى لا محالة^(١)، وما ذبحه واحدٌ منهم يصيرُ ميِّتَةً، وأنَّ مَنْ لَيْسَ قَلنسوتَهُم الحمراء المخصوصةَ بِهِم من غيرِ ضرورةٍ كانَ خوفُ الكُفْرِ عليه غالباً، فإنَّ ذلكَ من أماراتِ الكُفْرِ والإلحادِ ظاهراً.

ثمَّ إنَّ أحكامَهُم كانت من أحكامِ المُرتدِّين، حتَّى إنهم لو غلبوا على مدائنِهِم صارت هي دارُ حَرْبٍ، فيجُلُّ للمُسلمين أموالُهُم ونساءُهُم^(٢) وأولادُهُم، وأما رجالُهُم فواجبٌ قتلُهُم إلا إذا أسلموا فحيثُ يُدَّ يكونونَ أحراراً كسائرِ أحرارِ المُسلمين، بخلافِ مَنْ ظَهَرَ كونهُ زنديقاً، فإنَّه يجبُ قتلهُ البتَّةَ.

ولو تركَ واحدٌ من الناسِ دارَ الإسلامِ، واختارَ دينَهُم الباطلَ، فلحقَّ بدارِهِم، فللقاضي أن يحكمَ بموتِهِ، ويقسمَ مالهَ بينَ الورثةِ، ويُنكحَ زوجتهَ لزواجٍ آخرٍ. ويجبُ أن يُعلمَ أيضاً أنَّ الجهادَ عليهم^(٣) كانَ فرَضَ عَيْنٍ على جميعِ أهلِ الإسلامِ الذين كانوا قادرين على قتالِهِم.

وستنقلُ من المسائلِ الشرعيَّةِ ما يُصحِّحُ الأحكامَ التي ذكرناها آنفاً، فنقولُ وبالله التوفيق:

قد ذكرَ في «البرازية»: «أنَّ مَنْ أنكرَ خلافةَ أبي بكرٍ رضي اللهُ عنه فهو كافرٌ في

(١) من قوله: «نكاح ذكورهم» إلى هنا، سقط من (س).

(٢) سقط من (أ): «ونساءهم»، وزاد في (س): «ومدائنتهم».

(٣) في (أ): «أن جهادهم».

الصَّحِيح، وَأَنْ مَنْ أَنْكَرَ خِلاَفَةَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ فَهُوَ كَافِرٌ فِي الْأَصَحِّ، وَيَجِبُ
إِكْفَارُ الْخَوَارِجِ بِإِكْفَارِهِمْ عُمَانَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ^(١)»^(٢).

وَذَكَرَ فِي «التَّارِخَانِيَّةِ»: «مَنْ أَنْكَرَ خِلاَفَةَ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَالصَّحِيحُ أَنَّهُ
كَافِرٌ، وَكَذَا خِلاَفَةُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ، وَهُوَ أَصَحُّ الْأَقْوَالِ، وَكَذَا سَبُّ الشَّيْخَيْنِ
كَفْرٌ. وَلَوْ قَالَ: إِنِّي بَرِيءٌ مِنْ مَذْهَبِ أَبِي حَنِيفَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى، أَوْ قَالَ: إِنِّي بَرِيءٌ مِنْ
مَذْهَبِ الشَّافِعِيِّ رَحِمَهُ اللَّهُ يُكْفَرُ^(٣). وَمَنْ اسْتَحَلَّ حَرَامًا عَلِمَ حُرْمَتَهُ فِي دِينِ الْإِسْلَامِ،
كَشُرْبِ الْخَمْرِ، فَهُوَ كَافِرٌ^(٤).

وَذَكَرَ فِي «الْقَنِيَّةِ»^(٥): «أَنَّ اسْتِهْزَاءَ بِالْعِلْمِ وَالْعَالِمِ كَفْرٌ.

وَذَكَرَ فِي «الْبِرَّازِيَّةِ»: «أَنَّ أَحْكَامَ هَؤُلَاءِ أَحْكَامُ الْمُرْتَدِّينِ»^(٦).

وَذَكَرَ فِي «الْإِخْتِيَارِ» الَّذِي هُوَ «شَرْحُ الْمُخْتَارِ»: «أَنَّ^(٧) الْمُرْتَدِّينَ لَوْ غَلَبُوا فَقَدْ
صَارَ دَارُهُمْ دَارَ حَرْبٍ، وَأَمْوَالُهُمْ غَنِيمَةٌ»^(٨).

(١) من قوله: «فهو كافر في الصحيح» إلى هنا، سقط من (س).

(٢) «الفتاوى البيزانية» (٦/ ٣١٨).

(٣) زاد في (س): «وإذا شد الزنار أو ليس القنسوة جاداً أو هازلاً يكفر».

(٤) «الفتاوى التتارخانية» (٧/ ٣٠٩-٣١٣) مُتَّفَقًا.

(٥) يعني: «قنية المنية» لأبي الرجاء نجم الدين مختار بن محمود الزاهدي الحنفي (ت ٦٥٨)،

وهي من الكتب المشهورة بضعف الرواية، وصاحبها معتزلي، كما في «كشف الظنون» لحاجي

خليفة (٢/ ١٣٥٧) نقلاً عن البركوي. أما تفريقه - أعني: حاجي خليفة - بين «قنية المنية» و«قنية

الفتاوى»، وأنهما كتابان متغايران لمؤلف واحد، فخلافاً الظاهر، والله أعلم.

(٦) «الفتاوى البيزانية» (٦/ ٣١٨).

(٧) من قوله: «أحكام المرتدين» إلى هنا، سقط من (س).

(٨) «الاختيار» للموصلي (٤/ ٢٠).

وذكر في «الكافي»^(١): «أن نكاح المرتدين باطل اتفاقاً، ولا يقبل من المرتدين إذا
 ظهرنا - أي: غلبنا - عليهم إلا الإسلام أو السيف، كمشركي العرب، ويقسم الأموال
 والأزواج بين المسلمين، وتقسم أموالهم ونسائهم وذرياتهم صحيحاً.
 وفي بعض الكتب الشرعية: أن من ارتد - والعياد بالله - ولحق بدار الحرب،
 وحكم به^(٢)، صار عبده معتقاً، وصارت أم ولده معتقةً.
 وقال صدر الشريعة^(٣): «إذا هجم الكفار على ثغر من الثغور يصير الجهاد
 فرض عين على من كان يقرب منه ويقدر على الجهاد، وأما من كان وراءهم فإذا بلغ
 الخبر إليهم يصير فرض عين^(٤) عليهم إذا احتيج إليهم، ثم وثم إلى أن يصير فرض
 عين على جميع أهل الإسلام شرقاً وغرباً»^(٥).

- (١) الظاهر أنه يريد: «الكافي في شرح الوافي» لحافظ الدين عبد الله بن أحمد السنفي (ت ٧١٠)، أحد
 الكتب المعتبرة، كما في «كشف الظنون» (٢/ ١٩٩٧)، على ما يُفيد تأخيره عن «الاختيار»، لا
 «الكافي» للحاكم الشهيد محمد بن محمد الحنفي (ت ٣٣٤)، أحد الكتب المعتمدة في نقل المذهب،
 فقد جمع فيه صاحبه كتب محمد بن الحسن، وشرحه جماعة، أشهرهم: السرخسي في «المبسوط»،
 كما في «كشف الظنون» (٢/ ١٣٧٨)، فإني لم أجد هذا النص ولا قريباً منه في «المبسوط». نعم، هذه
 الأحكام فيه مُفرقة في عدة أبواب، انظر: «المبسوط» (٥/ ٤٨) و(١٠/ ٧ و ١١٧).
 (٢) في (أ): «وحكم بموته»، وهو خطأ، فالمراد: الحكم بلحاظه بدار الحرب، كما صرح به في المتون،
 ومنها «المختار» للموصلي (٤/ ٩١).
 (٣) هو الإمام صدر الشريعة عبيد الله بن مسعود المحبوبي البخاري الحنفي (ت ٧٤٧)، له مصنفات،
 منها: «التنقيح» وشرحه «التوضيح» في أصول الفقه، و«مختصر الوقاية» و«شرح الوقاية» في الفقه،
 و«تعديل العلوم» في أقسام العلوم العقلية. انظر: «الفوائد البهية» للكنوي (ص: ١٠٩ - ١١٢).
 (٤) من قوله: «على من كان يقرب» إلى هنا، سقط من (أ).
 (٥) «شرح الوقاية» لصدر الشريعة (٣/ ٣٢٨).

هذا كلام واضح^(١).

فالواجب على سلطان المسلمين أن يجاهد هؤلاء الكفار، كما قال الله تبارك
وتعالى: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ جَاهِدُوا الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَأَعْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ﴾^(٢).

***

(١) في (و): «صحيح»، ومن قوله: «وذكر في الكافي» إلى هنا، سقط من (س).
(٢) زاد في (و): «وبش المصير، ألا إلى الله تصير الأمور»، وليست في (أ) و(س)، وإنما في (أ):
«تم»، وفي (س): «حرر الفقير أحمد»، ثم عدّة فتاوى باللغة العثمانية لابن كمال باشا ولأبي السعود
وغيرهما في الموضوع نفسه.